

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 4 (1900)

Artikel: Biblioteca Romontscha
Autor: Huonder, G.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882053>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 08.02.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Biblioteca Romontscha.

Igl ei enconoschent ch'ils iastërs en per part s'interessai pli vivamein per nossa romontsch che nus-ezzi. Senza las lavurs dils filologs iasters restava la natira de nossa favialla pli ditg el stgir. Quei vul denton buca dir, ch'ei sei ussa rasau spir glisch sur de nies lungatg. Ei resta eun avunda de sclarir, principalmein ariguard divergenzas dialectalas, dellasqualas nus essen aschi rés, ed ella toponomastica. Mintgin ch'ei carschius si en nos cuolms, sa tgei massada numns locals ei dat tier nus: numns de praus e pradas, de selvas e pastiras, de muots e spitgs, de fogas ed encardens. E la grondissima part de quels numns ei formada ord nies lungatg, ed ella auda, en ina certa maniera, tiel lungatg. La perscrutaziun de quels numns ei aschia adattada de funder glisch sulla historia dil lungatg e, per part, era sulla historia dil pievel, siu imaginar e patartgar.

Ton pli spitgeinus cun interess il cudisch che *Dr. August Kübler* empermetta e nua che „sämtliche romanische Flurnamen Graubündens“ dueien vegnir

rimnai e discutì scientificamein. Adinterim possedeinus da Kübler dus „essays“: *Die suffixhaltigen romanischen Flurnamen Graubündens, soweit sie jetzt noch dem Volke bekannt sind. I Liquididen-Suffixe (133 p.), II Die übrigen Suffixe (27 p.)* Erlangen und Leipzig (A. Deichert) 1895 e 1898. Quellas lavurs meretan ded esser encunaschentas. Kübler ha buca mo rimnau ina zun gronda massa nums, el ha era sedau gronda bregia de studiar la mod' e maniera, co las lugadas vegnan denominadas en contradas cun relaziuns analogas a las nossas, per aschia saver entervér pli tgunsch la relaziun denter nos nums e la viarva ordinaria de nies lungatg, elqual el ha encuret'g de se approfondir ton sco pusseivel. Sco il tetel di, cavegl' igl auctur ensemen ils nums tenor suffixs, fiend mintgamai precèder ina survista dils appellativs contenents il resp. suffix, ed indicond el medem temps las divergenzas de fuorma dils different dialects. Aschia vegnen p. e., avon che enumerar ils nums che contegnen il suffix latin -anus, las diversas fuormas, che quei -anus pren els dialects, allegadas (an, on, aun, eun, em, en etc.) cun exempels ord il lungatg de mintgadi. Sin quei succeda lu ina liunga rietscha de nums locals, ord different locs, che muossan las desinenzas corrispudentas. Aschia era tiels auters suffixs. Nua ch'i ei pusseivel vegn ei dau ina explicaziun dil sen dil num, e Kübler ha en general en quei grau in bien egl.

Ensemen cullas encunaschentas perscrutaziuns de prof. *Muoth* en quellas lavurs adattadas de stimular ed era direger quels de nos convischins, ch'han peda e premura per semegliontas investigaziuns. In persul domogna buca il material immens, ei drova la collaboraziun de biars. L'explicaziun approfondida dils

nums damonda encunaschientschas filologicas, exerceci ed ina strentga metoda. Mo cun rimnar materials sa ins collaborar ualti tgunsch. Jeu se lubeschel denton era en quei grau de far attents sin in punct. Kübler haveva, sco el di en sia interessanta introducziun, gia tiell' ediziun dell' emprema part avon meun ver 8000 nums. De quels ha el udiu ord la bucca dil pievel mo la part pintga. Ina gronda part ha el survegniu communicada per scret. Sch'igl auctur ha, sco el affirma, buca gughiau de tucclar la ortografia de ses collaboraturs, sche ha el giu tutta raschun. Mo per saver dar ina bun' explicaziun eis ei necessari d'encanuscher la vera fuorma dil num. Orasut nossa ortografia ordinaria se lai quella denton en nundumbreivels cas buca anflar. E nua che K. ha en tals cas tuttina gughiau de dar in' explicaziun, ei il lectur il bia buc' el cas de controlar quella. Supponiü p. s. in num screts „seschel“. Jeu sai leger sin 16 differentas modas, senza vegnir en carplina cul spért de nies lungatg (sèschel, sèfchel, fèschel, fèfchel, séschel etc. seschèl etc. seschéel etc.) Forsa che mintgina de quellas pusseivladats ei el cas de suggerir enzatgei auter. Qual ei il ver? Quei ei in cas imaginau, mo analogs san se presentar, ed els cudischs de K. meunc' ei buca de quels che muossan, con prigus i ei de luvrar cun de quei material e con lunsch daven dil ver in sa vegnir bess entras in sun buca scret exactamein. Cun quei less ieu dir a quels segnurs ch'han la premura de se dar giu cun de quellas caussas, de vuler scriver ils plaids de maniera ch'ei resti negin dubi sur dil sun. Quei ei lev. Ei drova mo scriver sco in plaida e buca ord risguards etimologics. Buca emblidar igl accent sil vocal accentuau, distinguer s

e f; sch e fch; è ed é; ú ed ù (resp. ò ed ó); éu ed èu (p. s. ella Foppa: méu pèun etc.); eu ed au; ie ed è é suenter tg, g, gl, gn: stgèrp mo tgierp, bugèn (ne bugièn) mo argien (vul ins indicar che ie porti igl accent, sche sa ins trer in stré sur igl ie vi e metter igl accent sisu; mo buca metter el sigl e ¹⁾, plitost sin igl i).

Pil cudisch che nus spitgein, empermetta Kübler ina scripziun pli exacta dils nums ed era, ton sco pusseivel, fuormas pli veglias ord documents. In astga era spitgar, ch'igl auctur sei denton eun se familiari-saus pli intimamein cullas tendenzas foneticas dil lungatg en general e cullas differenzas dialectalas. Las reglas foneticas scomondan p. s. absolutamein de metter en relaziun -atsch cun -aticu, mulétg cun mobilitiu, Rumpitschí cun eremus, Caprè cun capra, Videum (a Razen) cun Widum, Camalar cun melariu etc. Pli en detagl vi ieu denton buc'ir. Cu in considerescha il zun gron diember de bunas ed enschingnusas explicaziuns che K. dat, vegn ins bugèn a perdunar ad el quellas ch'in sa buca approbar, e surtut buc ad esser memi rigurus visavi agl iester per enqual errur che po parer a nus pli curiosa.

Sur dil vegl dialect della Tumliasca, ch'era eun buca perscrutaus adual agl engiadinès ed al sursilvan ne al sursessín, ha il suedès *Täckholm* publicau in studi 1895 (*R. V. Täckholm, Etudes sur l'ancien dialecte sousselvan* [=sutsilvan per opposiziun a sursilvan]. *Upsala, imp. Almqvist et Wiskell, 1895. Dissert. 67 p.*)

¹⁾ In ch'encunaschess buca il plaid pigniel (pegniel), pronunziaus els biars dils dialects pigniel (cun in accent cuort sigl i), ed anflass el diczionari de P. B. Carigiet pignèll, stuess crer ch'ei fussi ina formaziun sco ventrèl da venter, carpèl da crap etc. fertont ch'ei setractescha de pineo'u.

Cun buna raschun ei la buna preparaziun digl auctur vegnida relevada e sia familiaritat cullas lavurs d'Ascoli e de Gartner sur ²della romontsch. Era bein enqual pugn buc' exact ei vegnius rectificaus, par. *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXI. 133 (Stürzinger), *Romania* XXV 332 (Ulrich), *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der rom. Phil.* tom 4. I. 151 (Gartner). Per cas ch'enzatgi less se occupar pli de tier cun quei material, se lubesch' ieu d'eun far attents sin enzacontas caussas. p. 17. fetschig, stagl fatschig, ei ina fuorma analoga, sco tier nus fetschi suenter detti, stetti. p. 20 fryataa ¹⁾: „Per quella caschun ha Dieus (havend compleniu l'ovra dil scaffiment en 6 dis) igl gij djl paus (=ruaus, q. ei il siattavel di) fatgh sangh e fryataa.“ Jeu crei ch'ei se tracteschi ne de feriatas ne de Feiertag e schminel coherenza cun nies friattar ne frietar (fr. in toc prau). Mo igl origin de friattar ei per mei adinterim buca clars. Ina derivaziun da fri ne fry (liber e fr.) cun il suffix -att para buca probabla. Pervia dil sen patratg'ins vid il tudestg vegl frîten „hegen, lieben, beschützen“, frîthof „eingefriedigter Raum um eine Kirche“ (modern Friedhof), Mo ei fuss de spitgar fritar, frittari, e buca friattar. Pervia dil sun mass il tudestg svizzer verhüete (el sen de hüten) stupent, par. pietigot. p. 21. lou (-leu) vegn ualvès da illac-ibi. p. 24. Sur dil sviluppi: castellu (castellum), castieglu, castiegl, castiej, castij (castí) sa ei exister negin dubi. Encunter comi anfl'ieu dubius, che mastiri(g) sei „formé régulièrment“ da

¹⁾ Täckh. ha luvrau principalmein sin fundameet dil catechismus de Bonifazi, nua che purtau etc. ei scret purtaa cun puncts sut ils a's. Probablamein eis ei de leger purtò (cun in o fetg clar). Era igl au ha in punct sut igl a, pia pressapauc òu.

ministerium. p. 25. tèrs, pètgen, spètga. è, stagl ea, ualvès pervia dil „groupe de consonnes grave“, En pètgen, spètga s'explica igl è ord il sun palatal dil tg (par. a Breil: pètgen e buca pätgen). tèrs ei ina fuorma atona ne importada. p. 26. perdert (perdeart), prest e bein era deletg (delectg), inteletg? audan sut il capetel digl e „serrau“. Ei fuva, il contrari, d'explicar perdeart. p. 27. argient ei tut in auter cas che gugient (sursilv. argien bugèn). p. 29. biestg e spiert audan buca sut „e serrau“. p. 30. Il suffix -illu ne dueva ne saveva dar -í. p. 31. L'asserziun, che bättem (stagl batteisem) e blásam seien cas analogs, ei buca capeivla, silmeins buca senza ulteriuras explicaziuns. p. 32. Pertgei duessen vegnis, muriss esser fuormas analogas? p. 33. breia: buca da bríga, par. sursilv. breigia, brègia. p. 34. piertg muossa il sviluppi normal. quint buca = computus. p. 35. peia ei de paregliar en emprema lingia cun veia, fantaseia etc. e buca cugl engiad. pöia, essend pia ina fuorma pli veglia che peia. p. 36. La corrispundenza taliana de beglia (engiad. böglia) stuess sunar bocchia e buca budella, e las romontschas dil talian budella: budella, budealla, budialla. Els plaids otg, notg ei mai stau in dental + y. Curiosa ei la pretensiun, che ò, succedius da nasal, diftongeschi buc. T. ch'encanuscha la regla, che è ed ò diftongheschan mo avon in u ne i (j) succedent, dueva suondar Gartner els respectivs puncts cun pli bia critica. p. 37. Ils plaids sin -ügn -üna (-égn) eran buca de classificar senz' auter sut ò. p. 38. Spera loscha auda buca luscus, mobein il tud. lose. gloria, devôt, imprô en de sparter da orden, dodisch (ürden, dùdisch) etc. La partecla de negaziun „betga“ ei buca de metter ensemen cun buca. p. 40. Cuir e martuirj

buc' ils medems cas. p. 46. Ils plaids verd, plaed, dett havess ieu buca mes ensemen. Cun spiert (spiritu) ei de paregliar engiad. miert (meritu), biert bert (birotu). p. 47. quinder(ü)navaunt = eccu -hic -inde -in -ab -ante. p. 48. Il gl (lg) de lgüsch, lgina ect. ei buca de paregliar cun quel en saglir ed eun bia meins cun quel en lgün, lgiauter, lgietz. p. 51. La fuorma moderna póver vegn ad esser importada. vuntchir plitost da winchan che da wenkjan. p. 53. quita: sviluppi normal. p. 54—5. Il sch de schigiar ei la corrispundenza normala de ex (exsucare). dschiglius e dschuber audan buc' ensemen. ridzaas dal tud. reizen? „tras il qual nus tier vanitad e nauscha givischameints della charn vegnign ridzaas“ „tier homicidi e matzar vegnin ridzaas e mowentaas.“ Carisch: risar „reizen, hetzen“. Il medem plaid ei en scadin cas il sursilvan risar: risar en, si, giu ect. = rabbitschar en, si, giu etc. = tud. hinein (herein) bringen etc. Igl ei en sesez pusseivel, che il sen indicau da carisch ei il vegl. risar ensemen fuss lu atgnamein = saglientar, chatschar ensemen, par. rabbitschar ensemen ch'ha, sper il sen de risar ens., era eun igl anteriur de purtar, runar, menar, trer ensemen, ensumma far ch'ei vegni ensemen (sur dil sen original de rabbitschar dat la parentela de rab-itschar cul tal. rubare, tud. rauben sclariment). Da l'otra vart sa ins era paregliar cun risar „endridar“ il tud. aufbringen, aufgebracht. Aschia sa ins a priori buca dir, qual sen de risar stetti pli de tier digl origin. Il dz de Bonifazi muossa en emprema lingia sin in -rídiare, ne -rúdiare. Denton eis ei forsa pusseivel, ch'il dz ne ds (sco nus pronunziain en ensiel, ch'in saves scriver pli exactamein endsiel) sa corrispunder a quei sun spirant dli

tudestg anteriur che derivava dad in te ch'ha pli tard dau in s recent (sco en heiss, nass etc.) Il tud. reizen va anavos sillas fuormas anteriuras reitzen, reizzen (nuva che zz corrispunda ad in tj anteriur) e da cheu sa ridzar buca vegnir. Mo sper reitzen, reizzen deva ei precisamein ina fuorma cun il suramenzionau spirant. Pervia digl i, stagl ei, fuss de paregliar: plidar da plaidar, pinar da painar e lu principalmein sminar smina (stagl sminar smaina) da ex-imaginari. Pervia dil sen fuss ei eun de remarcar, che reizen significava pli deditg era „giavinar“. Da giavinar, carmalar ensemen tochen tier rabitschar, risar ensemen era il pass buca ton liungs.

Il sch, stagl s, de praescheint (praeschientscha) savess derivar da cheu, ch'in ha igl empren udiu il plaid ord bucca taliana ne tudestga, par. schuber da suber (sauber), schufar da sufe (saufen) etc., engiad. schetg = tal. secchio, tgascha = tal. cassa etc.

Easchen: buca directamein da essimus, influenza della secunda pers. aultischem ei ina fuorma pli giufna che giuvenessem e vegen forse dal talian. Sereferend sin Gartner vegen ei pretendiu, che x sei en general tractaus sco ss. Mo Gartner manegia cun „meist“ buca „la gronda part dils cas“ mobein „la gronda part dil territori retic“, aschiglioc paregliava el buc'il tractament de ct. Dil rest muossa gia igl empren exempel citau da T. il contrari: tysig (= tissi toxicu). vess, stagl veis, ei in cas sco dett, stagl deit. prossem ei in plaid pli giuven. p. 57. En purschella (pullicella), arscheint ei buca tralasciau in t. p. 58. dritzar da directiare fuss nuota „étonnant“, mobein fitar da fict-are, che stueva dar fitgar. Il sviluppi ideologic che T. presuppona per arrivar da fict-are a fittar

(ornar; il sen de finir ch'il plaid ha én Sursès vegn ad esser pli giuvens e s'explica cun quei ch'in ornescha ne ornava baghetgs fini, la davosa carga raccolta etc.) ha denton ina certa apparenza de verdat. Alla fuorma fuss ei satisfatg cun fig-itare. Il se fittar ed ils pindels stattan evidentamein en relaziun in cun l'auter. Il spagnol fita munta „pénda“. Mo fita ei buca ina fuorma correctamein spagnola: f semida en h el spagnol. Il sard e sicilian fitta sa corrispunder normalmein al tal. féttà (fettuccia). Mo al tal. féttà stuessenus corrispunder cun fettar fèttà. fittar (che sa esser per feitar) e tal. fetta se schassen reconciliar sut la condiziun, che fetta cohèri cun fig-itare e che figit- hagi dau fétt- sco frígidu fréddo. Ei gliei era pusseivel, che fittar (fitar) ei per afit., sco vanzar per avanzar, e che siu origin ei d'encurir el franzos vegl afaitier (aff.) che vegnev' era duvraus el sen de fittar. Pervia digl i pareglia plinensi quei ch'ei detg sur de pinar, sminar etc. Igl é dellas fuormas rizonicas (ch'han gl'accent silla ragisch) ei se sviluppaus ord i, sco adina avon t intervocalic: véta (vétta) vi-séta, dispéta etc.

p. 64. Che guar vegni da „weder“ ei buca fetg probabel. Jeu crei ch'ei sei de se tener vid autvero, ne forsa aut-autvero = u-uver, u-uar, uvuar, (u)guar. Igl u (aut) davontier fuss naturalmein vegnius vitier pér pli tard. malparina = male-per-unam. incanuras = aliqu- + in horas. p. 65. regiglias: ualvès dal tud. regen. schbletschar, bletsch: par. tudestg svizzer plätsch, pletsch, plätschnass. p. 66. spazau: plitost da piez, piazza (= tal. pezzo, pezza etc.)

Ina perscrutaziun sur *dil dialect de Sent* ha Dr.

Caspar Pult (de Sent) regalau a nus.¹⁾ Igl auctur risguarda principalmein il sviluppi fonetic dil lungatg de Sent (per part era del' ulteriura Engiadinassut). Pil material d'origin tudestg dat el ina gliesta dils plaids, pli giuvenns e pli vegls, usitai a Sent, escludend quels ch'en communalns als lungatgs romans. La morfologia tucca P. mo en certs pugns spezialns, essend las indicaziuns de Gartner suffizientas pil general. Fetg nizeivlas en las gliestas cun explicaziun dils adverbs e dellas preposiziuns. In extendiu glossari-index (sin varga 30 p.) facilitescha il diever dela lavur ed augmenta era la valor de quella. En in appendix dat gl'auctur text e translaziun d'enzaconts capetels ord vegls tschentaments de Sent. El detagl de quei cudisch, ludau els periodics franzos, sai ieu buc' entrar cheu. Igl auctur demuossa largias encunashientschas, sagacitat ed enschignusadat ellas explicaziuns. Ton pli eis ei de star mal, ch'el ei buc'adina ius la via cuorta e segira. Ils dialects engiadinès en en general s'allontanai lunsch naven de quei stadi communal ch'in sa presupponer al sviluppi spezial dils dialects grischuns. El sursilvan, che representa en general in stadi pli vegl, haveinus p. s. fier ne fierr (da fèrru = ferrum), tschiel (cèlu = cælum), biescha (= nuorsa²⁾ par. Campieschas = comp de bieschas,

¹⁾ *Gaspard Puit, Le parler de Sent. Dissert. Lausanne, imp. Charles Pache. 1897. (217 p.)*

²⁾ *Sco appellativ para quei interessant num della nuorsa ded esser stulius el sursilvan. biescha ei il pli vegl representant dil latin bèstia (par. èsch dad ùstiu, anguoscha dad angustia, prescha da prestia = paest-ia. Per arrivar tier biescha ha bestia percurriu quellas fuormas: bestja, biestja, biestga, biestscha, bieschtscha, biescha).*

ne plitost cont de bieschas, cun quei con(t) che designescha en numns locals ina proeminenza, in pleunet, ina canal sin ina spunda etc. e che ei il primitiv de cantun), aviert (apèrtu), mo avèrts ne per part aviarts da apèrtus; nief da novu, mo nofs da novus etc. A Sent encuntercomi: fierr, mo tschéel, béscha, avèrt = aviert ed avèrts, nof = nief e nofs etc. Ton pli necessari er'ei de tener bein en egl quei stadi intermediari, denter il stadi actual ed il latin, che vegn revelaus dals auters dialects.

Aschia er'ei pusseivel de ver, tgei ei sviluppi giuven e spezial e tgei ei d'explicar gia dal latin enò. Il tractat sur digl è (e per part digl ò) latin p. s. saveva vegnir bucamo bia pli simpels, mobein era pli buns. Pli intima familiaritat cun quei ch'ei tendenza fonetica dils dialects grischuns en general, havess immediatamein fatg encanuscher de quels immigrai en vestgiu talian sco: schetg, finotg, nöya, tgascha etc., e bein enqual § havess cheutras forza survegniu in' altra fuorma. Erà confusiuns, sco quellas che vegnen reveladas dagl origin supponiu per stüdar, smatgar, sfratgar, löntg etc., eran tgunsch ded evitar. Da

Dal temps che best'a, el sen popular de nuorsa, sunava schon biestga ne biestscha, ei il plaid bestia turnaus a penetrar el lungatg [ils instrui han continuau ne turnau a duvrar bestia ella fuorma ed el sen latin, ed il pievel ha detg suenter ad e's], mo quellaga s'avanzaus mo tochen tier biestga (en bia locs = hutscha) biestg. La bestia ei vegnida populara pella tiarzaga e restada sco tala ne s'avanzada tier bèstga en auters locs. L'impurtonza delia nuorsa, della bestia catexochen, revèlan era il nuégl (= ovile, atgnamein = in ovile, sco encarden = in cardine, egniv = in nidu), la muntanèra (muntun-èra, par. tal. montone, venezian moltone, franzos mouton ect.), la nuorsa = nùtrix-a. La biescha para de haver schau anavos festitgs en beschlar, siagl belar.

l'otra vart eis ei p. s. pervia dil sviluppi de -atu, -itu tratg ina conclusiun memi anetga ord il stadi ded auters dialects sin quel dell' Engiadinasut. In diever abusiv dell' analogia fa P. en sias explicaziuns de spiert etc.; tgiern etc., tgè etc. Da l'otra vart ei la preschientscha de ami, vi, cuí, umblí buca stada el cas de spuentar l'imaginaziun che mardióu stoppi derivar da mendicus.

Per consolaziun dils purists romontschs vi ieu eun aggiungier, ch'i ei se sluitau ella gliesta dils plaids tudestgs bein enqual „vegl romontsch“ e lu de quels plaids, nua ch'igl origin tudestg ei buca segirs, ne che vegnan buc' en emprema lingia ord il tudestg: baruffa, bügna (bignun), büschla (Engiadinasu büscla che muossa sin büst-la, par. tal. busta), fligiana, früda, gonda, gromma, canèra, tgané, tgant, clotgèr, comma (sa vegnir direct dal latin cucuma, ne esser importau pli tard ord l'Italia), cuff (= cuvi), matta, mèr, piclar, rai, röven, ruostg, stgacla, scriblar, squitschar, signun (igl origin dil tud. Senne ei buca clars), spass, spétg (= spitg sco spisa), spizá, schurma (tal. ciurma), woso! (en scadin cas buc' ord il gotic hvathrô).

La lavur de Pult ei en scadin cas ina fetg meriteivla, pella quala nus essen engrazieivels. Las exposiziuns cheu fatgas se refereschan alla finala principalmein sin in meunc de metoda.

G. Huonder.